

FUQAROLIK ISHLARI BO'YICHA NIZOLARNI MEDIATSIYA YO'LI BILAN HAL ETISH AMALIYOTI**Raxmonaliyev Mirjalol Avazbek o'g'li**

Toshkent davlat yuridik universiteti Magistr bosqichi talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15730906>

Annotatsiya. Mazkur maqolada fuqarolik ishlari bo'yicha nizolarni mediatsiya yo'li bilan hal etishning nazariy va amaliy jihatlarini yoritilgan. Unda mediatsiya institutining mazmuni, huquqiy asoslari, afzalliklari, shuningdek, uning O'zbekistonda va xalqaro tajriba, xususan, Singapur misolida qo'llanilishi tahlil qilinadi. Mediatsiyaning zamonaviy huquqiy tizimdagi o'rnini, sud-yuridik islohotlar jarayonidagi ahamiyati va ijtimoiy barqarorlikka qo'shayotgan hissiy ilmiy asoslangan holda ko'rib chiqilgan. Maqolada, shuningdek, mediatsiyaning dolzarb muammolari, ularni bartaraf etish yo'llari va sud tizimiga bosimni kamaytirishdagi roli haqida tavsiyalar ilgari surilgan. Taqqoslamali tahlillar orqali O'zbekiston va Singapurdagi huquqiy tajribalarning o'xshash va farqli jihatlarini ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Mediatsiya, nizolarni hal etish, fuqarolik ishlari, suddan tashqari vosita, muqobil yurituv, O'zbekiston qonunchiligi, Singapur tajribasi, huquqiy asos, mediator, sud islohoti.

Kirish

Zamonaviy huquqiy davlatlar sud tizimining asosiy vazifalaridan biri – fuqarolar o'rtasida yuzaga keladigan nizolarni qonuniy, adolatli va tezkor ravishda hal qilishdan iborat.

Biroq, sudlarga bo'lgan murojaatlarning ortib borayotgani, ishlarning ko'payishi, ko'pchilik fuqarolarning sud tartibida o'z manfaatlarini himoya qilishga qiyinchilik bilan yondashayotgani, ushbu tizimga muqobil yondashuvlar zaruratini yuzaga keltirmoqda. Ana shunday muqobil mexanizmlardan biri — mediatsiya, ya'ni nizolarni tomonlarning o'zaro kelishuvi asosida, betaraf vositachi – mediator yordamida hal qilish jarayonidir.

Mediatsiya usuli zamonaviy yurisdiksiyalarda keng qo'llanilib, fuqarolik, oilaviy, mehnat va iqtisodiy nizolarni sudgacha yoki sud jarayonida hal etishda samarali vosita sifatida tan olinmoqda. O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda ushbu institutga bo'lgan e'tibor ortib, 2018-yilda "Mediatsiya to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi bilan uni huquqiy tartibga solish asoslari mustahkamlandi. Bu qonun fuqarolik ishlari doirasidagi nizolarni tinch yo'l bilan, taraflarning ixtiyoriyligi va teng huquqliligi asosida hal etish imkoniyatini yaratdi.

Fuqarolik ishlari o'z mohiyatiga ko'ra, ko'pincha taraflarning o'zaro munosabatlari, mulkiy huquqlari yoki shartnomaviy majburiyatlariga asoslanadi. Bunday nizolarni sud orqali hal qilish ko'p hollarda tomonlar o'rtasidagi munosabatlarni keskinlashtiradi, ortiqcha vaqt va mablag' sarf etishga olib keladi. Aksincha, mediatsiya jarayonida tomonlar o'z manfaatlarini himoya qilish bilan birga, mavjud munosabatlarni saqlab qolish imkoniyatiga ham ega bo'ladilar [1].

Bundan tashqari, fuqarolik ishlari bo'yicha mediatsiya amaliyotining kengayishi sudlarga yuklamani kamaytirish, jarayonlarni tezlashtirish, shaxsiy hayot daxlsizligini saqlash va jamiyatda huquqiy madaniyatni oshirish kabi ijobiy natijalarni ham beradi. Shu sababli, mediatsiya institutini yanada chuqurroq o'rganish, ayniqsa fuqarolik ishlari doirasida qo'llanilishini tahlil qilish hozirgi davrda muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada aynan fuqarolik ishlari bo'yicha mediatsiya tartibida nizolarni hal etishning huquqiy asoslari, amaliy holatlari, afzalliklari va mavjud muammolari keng ko'lamda ko'rib chiqiladi.

Mediatsiyaning mohiyati va fuqarolik ishlari bo'yicha qo'llanilishi

Mediatsiya – bu taraflar o'rtasidagi nizo yoki kelishmovchilikni sudgacha yoki sud jarayonida, betaraf uchinchi shaxs – mediator ishtirokida, ixtiyoriylik va kelishuv asosida hal etishga qaratilgan muqobil nizoni hal etish usulidir. Mediatsiyaning asosiy g'oyasi – nizolovchi tomonlarning manfaatlarini inobatga olgan holda, adolatli, tinch yo'l bilan kelishuvga erishishdir. Bu usul nafaqat huquqiy yechimni ko'zda tutadi, balki taraflar o'rtasidagi ijtimoiy va psixologik barqarorlikni saqlab qolishga xizmat qiladi.

Mediatsiya institutining huquqiy bazasi O'zbekistonda 2018-yil 3-iyulda qabul qilingan "Mediatsiya to'g'risida"gi Qonun bilan mustahkamlandi. Ushbu qonunga ko'ra, mediatsiya jarayoni o'zaro hurmat, xolislik, ixtiyoriylik, tenglik va maxfiylik prinsiplariga asoslanadi. Bu prinsiplar orqali fuqarolik nizolarini ko'rib chiqishda taraflar o'z huquq va majburiyatlarini chuqur anglaydi va nizo oqibatlarini baholab, murosaga kelishga harakat qiladi [3].

Fuqarolik ishlari doirasida mediatsiya eng ko'p quyidagi sohalarida qo'llaniladi:

- Mulkiy nizolar – mulk, qarz, kompensatsiya, ijara, shartnoma bo'yicha majburiyatlar;
- Oilaviy nizolar – ajrim, bolani tarbiyalash, aliment, nikoh shartnomasi bilan bog'liq masalalar;
- Qo'shnihilik yoki xususiy manfaatlar bilan bog'liq nizolar – umumiy foydalanishdagi mulk, yo'lak, suv yoki elektr ta'minoti yuzasidan kelishmovchiliklar;
- Ishbilarmonlik yoki tadbirkorlik faoliyatidagi tortishuvlar – sherikchilik shartnomasi, xizmat ko'rsatish shartnomalari, to'lovlar va boshqalar.

Mediatsiya fuqarolik ishlari doirasida sudga murojaat qilishdan avval yoki sud jarayoni davomida qo'llanishi mumkin. Bu esa nizoni tezroq va kam xarajat bilan hal qilish imkoniyatini beradi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining statistik ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda fuqarolik ishlari bo'yicha mediatsiya orqali hal etilgan ishlar soni ortgan va ko'plab sud ishi boshlanmasdan, tomonlar kelishuvga erishgan.

Shuningdek, mediatsiya fuqarolik ishlari bo'yicha ijtimoiy ahamiyatga ham ega. Sababi, bu usul taraflarni raqib emas, hamkor sifatida qarashga undaydi. Natijada, nizolovchi tomonlar orasida uzoq muddatli aloqalar saqlanib qoladi, ijtimoiy muvozanat buzilmaydi. Ayniqsa, oilaviy nizolarni hal etishda bu juda muhim.

Fuqarolik ishlari bo'yicha mediatsiya samaradorligini oshirish uchun quyidagilar muhim ahamiyat kasb etadi:

- Mediatorlar malakasini oshirish, ularning huquqiy va psixologik tayyorgarligini mustahkamlash;
- Mediatsiya xizmatlarini targ'ib qilish orqali fuqarolar ongida ushbu institutga bo'lgan ishonchni kuchaytirish;
- Qonunchilikni takomillashtirish, ya'ni mediatsiya orqali tuzilgan kelishuvni bajarishni kafolatlaydigan mexanizmlarni kuchaytirish [4].

Mediatsiyaning afzalliklari va dolzarb muammolari

Mediatsiya tizimi, zamonaviy huquqiy davlatlar uchun nizolarni hal etishning muhim va muqobil shakli sifatida e'tirof etilmoqda. Ayniqsa, fuqarolik, oilaviy, mehnat va tadbirkorlik sohasidagi nizolarda ushbu institutning qo'llanilishi tobora kengayib bormoqda. Bu, birinchi navbatda, mediatsiya tizimining o'ziga xos afzalliklari bilan izohlanadi.

Mediatsiya sud jarayonlariga nisbatan ancha tez amalga oshiriladi. Odatda, mediator ishtirokidagi muzokaralar bir necha kun yoki haftalarda hal bo'ladi, bu esa fuqarolarga o'z huquqiy muammolarini sudlardagi ortiqcha vaqt yo'qotmasdan hal qilish imkonini beradi.

Mediatsiya jarayonida tomonlar hech qanday majburlovsiz, o'z ixtiyori bilan kelishuvga erishadilar. Bu esa ularda qaror qabul qilishda ishtirokchilik hissini kuchaytiradi va kelishuvga rioya etish ehtimolini oshiradi. Mediatsiya jarayoni yopiq holda olib boriladi, bu esa fuqarolarning shaxsiy va tijorat sirlarini ommaga oshkor qilmaslikka xizmat qiladi. Ayniqsa, tadbirkorlik subyektlari o'rtasidagi nizolarni hal etishda bu jihat katta ahamiyatga ega [5].

Mediatsiya jarayoni raqobat emas, o'zaro anglashuvga asoslanadi. Bu esa nizolovchi tomonlar o'rtasidagi insoniy munosabatlarni saqlab qolish, hatto mustahkamlash imkonini beradi. Ayniqsa, oila va qo'shnichilik kabi nozik munosabatlarda bu jihat juda muhimdir.

Mediatsiya orqali hal etilayotgan nizolar sonining ortishi sudlar zimmasidagi ish yuklamasini kamaytiradi. Bu esa sud tizimining samaradorligiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Mediatsiya tizimidagi dolzarb muammolar:

Aksariyat fuqarolar mediatsiya jarayoni va uning imkoniyatlaridan bexabar. Ular odatda nizoni faqat sud orqali hal etish mumkin degan qarashga ega. Bu esa mediatsiya institutining keng ommalashuviga to'sqinlik qiladi. O'zbekistonda hali ham malakali mediatorlar yetarli darajada emas. Ayni paytda mavjud mediatorlarning aksariyati zaruriy huquqiy va psixologik tayyorgarlikka ega emasligi, ularning faoliyatiga ishonchni pasaytirishi mumkin.

Amaldagi "Mediatsiya to'g'risida"gi Qonunda mediatorlarning javobgarligi, malakasi, akkreditatsiyasi kabi masalalar qisman yoritilgan bo'lsa-da, amaliyotda bu yo'nalishda huquqiy bo'shliqlar saqlanib qolmoqda. Sudlar va boshqa vakolatli organlar mediatsiya usulini targ'ib qilish va uni qo'llash borasida sustkashlik qilmoqdalar. Ayrim hollarda, hatto sudlar mediatsiya kelishuvini qabul qilishda tortinish holatlari ham kuzatilmoqda [6].

Ko'plab hollarda mediator xizmatlari pullik bo'lib, bu ba'zi fuqarolar uchun qiyinchilik tug'diradi. Davlat tomonidan bepul yoki subsidiyalangan mediatsiya xizmatlarini kengaytirish masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda.

Yuqoridagi tahlillardan ko'rinib turibdiki, mediatsiya nizolarni hal etishda samarali, ijtimoiy ahamiyatga ega va sud tartibiga muqobil yondashuvdir. Shu bilan birga, bu tizimning rivojlanishi uchun huquqiy, tashkiliy va axborot-resurs yo'nalishlarida chuqur islohotlar zarur. Mediatsiyani amaliyotda keng joriy etish orqali fuqarolik huquqlari himoyasi soddalashtiriladi, ijtimoiy barqarorlik va huquqiy madaniyat oshadi.

Xulosa

Mediatsiya instituti fuqarolik-huquqiy munosabatlarda yuzaga keladigan nizolarni ixtiyoriylik, tenglik, hamkorlik va o'zaro hurmat asosida hal qilish imkonini beruvchi muhim vositadir. Dunyo miqyosida, ayniqsa Singapur kabi ilg'or mamlakatlarda mediatsiyaning keng qo'llanilishi, uning muqobil nizolarni hal etish mexanizmi sifatidagi yuqori samaradorligini isbotlab berdi.

O'zbekiston ham so'nggi yillarda bu yo'nalishda muhim qadamlar tashlab, qonunchilik bazasini shakllantirdi, mediatorlarni tayyorlash tizimini yaratdi va fuqarolik ishlari bo'yicha nizolarni mediatsiya asosida hal etish amaliyotini rivojlantirishga harakat qilmoqda.

Mediatsiyaning asosiy afzalliklari — bu vaqt va xarajat tejalishi, tomonlar o'rtasidagi kelishmovchiliklarning tinch yo'l bilan hal qilinishi, ixtiyoriylik asosida qarorga kelish, sud tizimidagi yuklamaning kamayishi va jamiyatda huquqiy madaniyatning oshishidir. Ayniqsa, oilaviy, mehnat va qo'shnichilik munosabatlarida mediatsiya usuli taraflar o'rtasida murosaga kelish imkonini beradi va ijtimoiy barqarorlikka xizmat qiladi.

Shunga qaramay, O'zbekistonda mediatsiya tizimining to'laqonli ishlashi uchun hali qator dolzarb muammolar mavjud.

Jumladan, fuqarolarning huquqiy ongi pastligi, mediatorlar yetishmasligi, ushbu xizmatlarning moliyaviy jihatdan fuqarolar uchun jozibador emasligi, shuningdek, sud va boshqa vakolatli organlarning ushbu institutga nisbatan konservativ yondashuvi mediatsiyaning keng joriy etilishiga to'sqinlik qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov, Sh. X. Fuqarolik huquqi: Umumiy qism. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2020.
2. Qodirov, I. S. Huquqiy nizolarni hal qilishda mediatsiya institutining o'rni. – Toshkent: Yuridik adabiyotlar nashriyoti, 2021.
3. O'zbekiston Respublikasining "Mediatsiya to'g'risida"gi Qonuni. – Qabul qilingan sana: 2018 yil 3 iyul.
4. Saidova, Z. Fuqarolik ishlari bo'yicha sud yurituvlarida mediatsiyaning ahamiyati. // "Adolat va Qonun" jurnali, 2022, №4.
5. Bahromov, A. T. Fuqarolik ishlari bo'yicha nizolarni mediatsiya orqali hal qilish tizimi. – Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2023.
6. Alexander, N. (2010). The Mediation Metamodel: Understanding Practice. – International Journal of Law in Context.
7. Quek, D. (2012). Singapore's Approach to Institutionalizing Mediation. – Harvard Negotiation Law Review.
8. Singapore Ministry of Law. Singapore Mediation Act 2017. – <https://sso.agc.gov.sg/>
9. UNCITRAL. Model Law on International Commercial Mediation and International Settlement Agreements Resulting from Mediation (2018).